

ԱՐԺՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ ԱՐՄԱՆ

Ամփոփագիր: Հոդվածում քննարկվում են Եվրասիական արժույթային միության ստեղծման դեպքում Հայաստանի առջև ծառանալիք մարտահրավերները: Եվրատարածքում Հունաստանի փորձի զուգահեռի միջոցով ցույց է տրվում, թե ինչ վտանգներով են հղի ազգային արժույթի և ինքնուրույն դրամավարկային քաղաքականություն իրականացնելու հնարավորության կորուստները: Հոդվածում փաստարկվում է, որ թեպետ Ռուսաստանի հետ ընդհանուր արժույթը Հայաստանի տնտեսության համար նշանակալի առավելություններ է պարունակում, սակայն ցնցումների նկատմամբ Հայաստանի տնտեսությունն ավելի խոցելի է դարձնում:

Ռուսաստանը շահագրգռված է Եվրասիական արժույթային միության (ԵԱՄ) ստեղծմամբ, և այդ երկրի պետական ու վերջինին հարակից ակադեմիական շրջանակները տարփողում են միասնական արժույթային տարածքի գրավչությունը՝ այն ներկայացնելով իբրև կայունության կղզյակ և ապագա համաշխարհային ճգնաժամերի ազդեցությանը դիմակայելու հուսալի պատվար [1]: Այդ ուղղությամբ Ռուսաստանի ակտիվությունը հատկապես ծավալվեց 2015թ-ին Ռուսաստանի նախագահի հրամանագրից հետո [2], բայց Ղազախստանի կոշտ մերժողական վերաբերմունքից և Հայաստանի ու Բելառուսի՝ ԵԱՄ-ի խնդիրը հետաձգելու հորդորներից [3] հետո Ռուսաստանն առկախեց խնդիրը: Սակայն պատեհ պահին ԵԱՄ-ի խնդիրը դարձյալ դրվելու է օրակարգում [4]:

2015թ-ին ԵԱՄ-ի առաջնությունը համընկավ հունական պարտքի ճգնաժամի սուր շրջանի հետ: Հունաստանը գտնվում էր սնանկացման եզրին, որից խույս տվեց սուկ նրա շնորհիվ, որ վարկատուները (Եվրատարածքի երկրները, Եվրոպական կենտրոնական բանկը և Արժույթի միջազգային հիմնադրամը) վերջին պահին տրամադրեցին նոր պարտք (86մլրդ եվրո)՝ նախորդը մարելու համար: Արդյունքում՝ Հունաստանի արտաքին պետական պարտքը ներկայում կրկնակի գերազանցում է ՀՆԱ-ն և յուրաքանչյուր բնակչի հաշվով կազմում է շուրջ 35հզ եվրո:

Հատկանշական է, որ նոր պարտքը տրվեց հունական կառավարության էական զիջումների դիմաց, որոնք ներառում էին հանրային ծառայողների վարձատրության կրճատումը, հանրային սեփականության վաճառքը, շահույթի և ավելացված արժեքի հարկման դրույքների աճը: Փաստորեն՝ Հունաստանը Եվրատարածքի անդամ լինելու պատճառով զրկված լինելով ինքնուրույն մոնետար քաղաքականություն վարելու հնարավորությունից, պարտքի ճգնաժամի հետևանքով պարտավորված է վարել

սահմանափակող ֆիսկալ քաղաքականություն, և դեռ ավելին՝ հարկադրված է շարունակաբար ընդլայնել պարտքը՝ առկա պարտքը մարելու համար:

Ահա թե ինչու՝ «հունական ողբերգությունը» ցայտուն վկայությունն է այն մարտահրավերների, որոնց բախվում է արժութային միության ծայրամասային երկիրը, որի արտադրողականությունը զգալիորեն ցածր է այդ միության կենտրոնական երկրից:

Հողվածի նպատակն է հունական փորձի համատեքստում քննել՝ արդյոք պատրանքային չեն եվրասիական արժույթին՝ եվրազին [6], վերագրվող առավելությունները:

Արժութային միության տեսությունը: Արժութային միության (ԱՄ) օպտիմալ տարածքի (օպտիմալ՝ լրիվ զբաղվածություն, գների կայունություն և արտաքին հավասարակշռություն ապահովելու առումով) թեկնածուներ են այն երկրները, որոնց տնտեսությունները բազմազանված են և որոնց միջև առկա է (ա) ինտենսիվ առևտուր, (բ) տնտեսական շրջափուլերի դրական համահարաբերակցում, (գ) ռեսուրսների (հատկապես աշխատուժի) տեղաշարժելիություն, (դ) ֆիսկալ փոխանցումների մեխանիզմ [7]:

Առևտրի ինտենսիվությունից և ռեսուրսների տեղաշարժելիությունից է բխում արժութային միության անդամակցության հիմնական օգուտը՝ գործառնական ծախսերի, արժութային ռիսկի, անորոշության կրճատում: Սակայն արժութային ռիսկի կրճատումն անհրաժեշտաբար չի նշանակում ռիսկի ընդհանուր մակարդակի կրճատում, քանի որ միասնական արժույթը կարող է սրել պարտքի չմարման ռիսկը:

Տնտեսական շրջափուլերի աններդաշնակությունից է սերում անդամակցության հիմնական վտանգը՝ շրջափուլին հակառակ ինքնուրույն մոնետար քաղաքականություն իրականացնելու հնարավորության կորուստը (և՛ տոկոսադրույքի, և՛ փոխարժեքի տեսանկյունից):

Իսկ ֆիսկալ փոխանցումների մեխանիզմը հրամայական է զարգացման անհամաչափությունները հարթելու և ոչ համաչափ ցնցումներին արձագանքելու համար:

Միևնույն ժամանակ, առևտրի ու ռեսուրսների հոսքի ինտենսիվությունը և շրջափուլերի ներդաշնակությունը ներծին են [8]: ԱՄ-ին անդամակցելուց առևտրի ու ռեսուրսների հոսքի ինտենսիվության աճն ակնկալելի է, բայց համընթաց հավանական է շրջափուլերի համահարաբերակցման փոփոխություն: Այսպես, ԱՄ-ի անդամ երկրներն ավելի հավանական է՝ մասնագիտանան իրենց համեմատական առավելության ոլորտներում՝ արդյունքում ավելի խոցելի դառնալով այդ ոլորտներին ներհատուկ ցնցումների նկատմամբ, ինչից տնտեսական շրջափուլերն ավելի կտարամիտվեն:

Անշուշտ, երբ առևտուրը գլխավորապես ոչ թե միջ-, այլ ներճյուղային է, կամ գերիշխում են ընդհանուր ցնցումները, առևտրի և ռեսուրսների ինտենսիվ հոսքի

դեպքում շրջափուլերը ներդաշնակելու միտում են դրսևորում: Այդ պատճառով՝ ԱՄ-ի օպտիմալ թեկնածու են այն երկրները, որոնք ունեն գարգացման մոտ մակարդակ և տնտեսության նման կառուցվածք:

Արժուքային միության բոլոր երկրներում վարվում է միևնույն մոնետար քաղաքականությունը, որն ի թիվս այլնի ենթադրում է միևնույն բազային տոկոսադրույքի սահմանում: Արդյունքում՝ երկրների փաստացի տոկոսադրույքները տարբերվում են երկրի վարկային ռիսկի մեծությամբ:

Միասնական տոկոսադրույքը ոչ միայն բարձրացնում է միության ծայրամասային երկրներում թողարկման և զբաղվածության անցանկալի տատանումների հավանականությունը, այլև դանդաղեցնում է ամբողջական պահանջարկի անկման ժամանակ տնտեսության վերականգնման ընթացքը և համապատասխանորեն խորացնում է ընթացիկ հաշվի անհավասարակշռությունը:

Այսպես՝ երբ երկիրը վարում է ինքնուրույն մոնետար քաղաքականություն, ապա ամբողջական պահանջարկի անկմանն արձագանքում է կրճատելով տոկոսադրույքը: Արժուքային միությունում, սակայն, քաղաքականությունը լավագույն դեպքում պետք է համապատասխանեցվի ընդհանուր (միջին) պահանջներին: Արդյունքում ստեղծվում է մի իրավիճակ, երբ տոկոսադրույքը չափից ավելի բարձր է այն երկրներում, ուր գործազրկությունն աճում է, և ցածր է այն երկրներում, ուր, ընդհակառակը, աշխատավարձերն են բարձրանում: Ավելի հաճախ, սակայն, քաղաքականությունը համապատասխանեցվում է գերիշխող երկրի պահանջներին: Եվրատարածքում (ԵՏ) դա Գերմանիան է, քանի որ վերջինի տնտեսությունը գերիշխող դիրք ունի ԵՏ-ում (ընդհանուր ՀՆԱ-ի 29%-ը): Բայց շատ ավելի գերիշխող կլինի Ռուսաստանի դիրքը ԵԱՄ-ում (ընդհանուր ՀՆԱ-ի 84%-ը):

Հունական ողբերգությունը: Հունաստանը ԵՏ-ում փոքր երկիր է (Հունաստանի կշիռը ընդհանուր ՀՆԱ-ում 2.1% է): 2001թ-ին, երբ Հունաստանն անդամակցեց ԵՏ-ին, մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն (համարժեք գնողունակությամբ, հաստատուն գներով) ԵՏ միջինի 75% էր: Ներկայում այն 66% է [9]:

2001-08թթ-ին Հունաստանում մեկ զբաղվածի հաշվով իրական վարձատրությունն ընդլայնվել էր 24.5%-ով, իսկ աշխատանքի արտադրողականությունը՝ 17%-ով: Միևնույն ցուցանիշները ԵՏ-ում ընդլայնվել էին համապատասխանաբար 3.5%-ով և 8%-ով [10; 11]: Դրանով իսկ, իրական համեմատական վարձատրությունն աճել էր շուրջ 1.11 անգամ ավելի, քան համեմատական արտադրողականությունը:

Արդյունքը Հունաստանի մրցունակության անկումն էր, ինչը դրսևորվում էր ապրանքների առևտրի պակասորդում, որը 2000թ-ին արտահանման 158% էր, իսկ 2008թ-ին 205% [9]:

Անդամակցելով ԵՏ-ին Հունաստանն իրեն զրկել էր ազգային արժույթն արժեզրկելու միջոցով մրցունակությունը վերականգնելու միջոցից:

Ուստի՝ մրցունակության վերականգման իրագործելի միջոցը աշխատավարձերի կրճատումն էր: 2008-2015թթ-ին մեկ զբաղվածի հաշվով իրական վարձատրությունը ԵՏ-ում աճել է 5%-ով, Հունաստանում կրճատվել է 15.5%-ով [11]: Չնայած նման նշանակալի ճշգրտմանը՝ Հունաստանում գործազրկությունը 2008թ-ի 7.8%-ի համեմատ 2015թ-ին 25.1% էր [10], իսկ ՀՆԱ-ի գումարային անկումը 2008-15թթ-ին՝ 26% [12]:

Հունաստանն իր մրցունակությունը կարող էր բարելավել արտադրողականության աճի միջոցով, բայց դա սոսկ տեսական հնարավորություն էր: Դրա համար ի թիվս այլնի անհրաժեշտ է չկոռունպացված համակարգ, որն ապահովում է տնտեսական խթանների առաջնայնություն, իրավունքի գերակայություն և բոլորի համար ելքային հնարավորությունների հավասարություն: Բայց եթե Հունաստանում համակարգն այդպիսին լիներ, այն ի սկզբանե չէր հայտնվի ներկա թակարդում (2015թ-ին կոռուպցիայի ընկալման համաթվով ԵՏ-ում Հունաստանից հետո էր միայն Իտալիան): Հունական դեմոկրատիայի «նվաճումների» հատկանշական օրինակ է հենց 2015թ-ի 86մլրդ եվրոյի վարկային պայմանագրի ստորագրումը: Համապետական հանրաքվեով հույները դեմ արտահայտվեցին (մասնակիցների 61.3%-ը) վարկավորման պայմաններին, բայց չնայած դրան կառավարությունն ընդունեց բոլոր պայմանները:

Եվրագր և կայունության երազը: ԵԱՄ-ն Հայաստանում դրական զարգացումներ կապահովի բազում բնագավառներում: Նախ և առաջ այն կվերացնի առևտրի և ներդրումների բնագավառում առանցքային գործընկեր երկրի՝ Ռուսաստանի արժույթի նկատմամբ դրամի փոխարժեքի տատանման անորոշությունը և կզրոյացնի այդ արժույթների փոխանակման հետ կապված գործառնական ծախսերը: Արժույթային ռիսկի կրճատումը կխթանի առևտուրն ու ներդրումները, ինչն էլ կնպաստի Հայաստանում մրցակցության ինտենսիվացմանը, արտադրողականության աճին, հակամենաշնորհային քաղաքականության բարեփոխմանը, առևտրում մասնագիտացման խորացմանը, գների կայունությանը:

Նման զարգացումներն ինքնաբերաբար կխթանեն Հայաստանում աշխատանքային եկամուտների աճը՝ ինչպես տեղական շուկայում զբաղվածների, այնպես էլ արտագնա աշխատողների համար, առավել ևս, որ արտագնա աշխատանքի հնարավորությունների ընդլայնումն էլ ավելի մրցակցային կդարձնի աշխատուժի հայկական շուկան:

Դրական զարգացումների նման տեղատարափի համատեքստում դժվար չէ պատկերացնել մի իրավիճակ, երբ Հայաստանն ու Ռուսաստանը ԵԱՄ անդամ են, և երկուսում էլ ռեսուրսները լրիվ զբաղված են: Համարենք՝ տեղի է ունենում ոչ համաչափ

տնտեսական ցնցում, որն ամբողջական պահանջարկն ընդլայնում է Ռուսաստանում, բայց կրճատում է Հայաստանում: Միանգամայն ակնկալելի է, որ ԵԱՄ կենտրոնական բանկը նախ և առաջ կկարևորի Ռուսաստանում գնաճի կանխումը և այդ նպատակով կիրազորի զսպող մոնետար քաղաքականություն, ինչից տնտեսական անկումն էլ ավելի կխորանա Հայաստանում:

Բանկի նման քաղաքականությունը կլինի բնականոն ոչ միայն այն պատճառով, որ Ռուսաստանը ԵԱՄ-ի բոլոր կառույցների որոշումների ընդունման մեջ թելադրող դիրք է ունենալու, այլև այն պատճառով, որ Ռուսաստանի բնակչության թվի բազմապատիկ ավելին լինելու պատճառով այնտեղի գնաճը կանխելու սոցիալական և մարդկային կարևորությունը նույնպես գերիշխող կլինի:

Արդյունքում՝ ճշգրտման ողջ ծանրությունը կկրի Հայաստանի տնտեսության իրական հատվածը, քանի որ այլևս մոնետար որոշումներն ընդունվելու են Հայաստանից դուրս:

Ոչ համաչափ ցնցումները միանգամայն հավանական են, քանի որ Հայաստանի ու Ռուսաստանի տնտեսությունների կառուցվածքը էապես տարբեր է: Դրա դրսևորումներից է օրինակ՝ գյուղատնտեսության կշիռը ՀՆԱ-ում, որը Հայաստանում 20% է, Ռուսաստանում՝ 4%: Համապատասխանորեն՝ գյուղատնտեսությունում զբաղվածների կշիռն ընդհանուր աշխատուժի մեջ Հայաստանում 36% է, Ռուսաստանում՝ 7%: Ընդ որում, գյուղատնտեսությունում արտադրողականությունը (մեկ զբաղվածի հաշվով ավելացված արժեքը) Հայաստանում Ռուսաստանի համեմատ շուրջ 1.6 անգամ բարձր է [9], և Հայաստանի հետագա մասնագիտացումն այդ ոլորտում հավանական է, ինչը ոչ համաչափ ցնցումների հավանականությունը մեծացնելու է:

Ոչ համաչափ ցնցումները հավանական են նաև էներգակիրների արտահանումից Ռուսաստանի, և դրանց ներմուծումից Հայաստանի կախվածության հետևանքով: Ռուսաստանի դաշնային բյուջեի եկամուտների 50%, արտահանման 70%, ՀՆԱ-ի 25% ձևավորվում է էներգակիրների արտահանումից [13]: Իսկ Հայաստանում էներգակիրները ներմուծման շուրջ 20% են: Համապատասխանորեն՝ էներգակիրների գների տատանման ուղղակի ազդեցությունը երկու երկրների վրա հակամետ է: Էապես տարբեր է նաև երկու երկրների կախվածությունը մետաղների ու մետաղական հանքաքարի միջազգային գներից, այն դեպքում, երբ այդ ապրանքախմբերի արտահանումից Հայաստանի կախվածությունը խիստ նշանակալի է: Այսպես՝ արտահանման կառուցվածքում դրանց կշիռը Ռուսաստանում 10% է, այնինչ Հայաստանում 45% է:

Արժուքային միությունը կբերի նաև ֆինանսական շուկայի ինտեգրման և Հայաստանում տոկոսադրույքների նվազման, քանի որ Ռուսաստանում տոկոսադրույքները Հայաստանի համեմատ զգալիորեն ցածր են: Այսպես՝ 2008-14թթ-ին

վարկավորման միջին իրական տոկոսադրույքը Հայաստանում 12.5% էր, Ռուսաստանում՝ 1.2% [9]:

Ընդհանուր դեպքում անվիճելի է, որ տոկոսադրույքների անկումը նպաստելու է ներդրումների աճին: Սակայն հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ Հայաստանի տնտեսության իրական հատվածում ներդրումներն արգելակող գործոնների թվում տոկոսադրույքի մակարդակը առաջնային դիրք չի գրավում: Այդ պատճառով տոկոսադրույքների անկումը զլխավորապես նպաստելու է անշարժ գույքի շինարարության և հիպոտեկային շուկայի ընդլայնմանը (այդտեղից էլ նոր գնային պղպջակի վտանգը), ինչպես նաև երկարատև սպառման ապրանքների (որոնք Հայաստանում գրեթե բացառապես ներմուծվում են) պահանջարկի աճին: Այնպես որ՝ տոկոսադրույքների կրճատումից նախ և առաջ բարգավաճելու են կառուցապատողները, օտարերկրյա արտադրողները և բանկերը:

Ցածր տոկոսադրույքները բերելու են նաև կառավարության սպառման ընդլայնմանը: Ընդհանուր դեպքում, այդ սպառման աճն իհարկե բարեբեր ազդեցություն ունի հասարակության համար, քանի որ ուղղվում է նաև սոցիալական ծրագրերի ընդլայնմանը: Սակայն նույնիսկ ամենաարդյունավետ օգտագործման դեպքում այդ ծրագրերը ծառայում են գրեթե բացառապես ընթացիկ սպառման աճի նպատակին, առանց որևէ կերպ ներգործելով երկարաժամկետ աճի հեռանկարի վրա:

ԵԱՄ-ի բացասական ազդեցությունների թվում է կառավարության՝ ֆինանսական միջոցներ ներգրավելու հնարավորության սահմանափակումը: Արժույթով, որի էմիսիան Հայաստանը վերահսկում է, պարտք վերցնելու հնարավորությունը վերանալու է, ինչից բարձրանալու են պարտքի չմարման ռիսկը և հետևաբար՝ պարզևավճարը:

Պետական պարտքի աճի հավանականությունը մեծանում է նաև ինքնուրույն մոնետար քաղաքականություն իրագործելու անհնարինությամբ: Անհամաչափ տնտեսական ցնցման դեպքում տնտեսության վրա ազդեցության առավել գործուն գործիքը մնալու է հարկաբյուջետային ընդլայնումը, ինչը ֆինանսավորելու համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների առավել հավանական աղբյուրը դարձյալ լինելու է Ռուսաստանը: Պարտքի բեռի աճն էլ անխուսափելիորեն ավելի է սահմանափակելու երկրի մանրևելու հնարավորությունները:

Արդյունքում՝ միասնական արժույթը բերելու է Ռուսաստանի հեգեմոն դիրքի հետագա ամրապնդման՝ սահմանափակելով մյուս երկրների տնտեսական քաղաքականության ինքնուրույնությունը և խոստացվող կայունության փոխարեն այդ երկրներին ավելի խոցելի է դարձնելու տնտեսական ցնցումների նկատմամբ:

1. Красавина Л., Концепция регионального экономического и валютного союза, «Деньги и кредит», 2015(7), т₂ 33: Кузнецов В.С., Валютный союз - будущее ЕАЭС, «Вестник МГИМО», 2015, 2(41), т₂ 171: Навой А., Валютно-финансовые критерии конвергенции в ЕАЭС, «Деньги и кредит», 2015(6), т₂ 6:
2. Парламентская газета, Путин поручил ЦБ и кабмину проработать вопрос о создании валютного союза, 10.III, 2015:
3. Ведомости, Казахстан исключил введение единой валюты в ЕАЭС, 22.IV, 2015: Chilcote R., Kudrytski A., Belarus strongman balances between Ukraine war, Putin, EU, Bloomberg, 2.IV, 2015: Panarmenian.net, Глава ЦБ Армении считает преждевременными разговоры о единой валюте ЕАЭС, 2.XI, 2015:
4. Взгляд, Путин ответил на вопрос о валюте ЕАЭС, 14.IV, 2016: Евразиацентр, Христенко: Валютный союз вряд ли будет создан ранее 2025 года, 15.XII, 2015:
- 5.
6. РИА Новости, Единая валюта для стран ЕАЭС может называться евраз, 9.XI, 2015:
7. McKinnon R.I., Optimum currency areas, «American Economic Review», 1963, 53(4), т₂ 717: Mundell R.A., A theory of optimum currency areas, «American Economic Review», 1961, 51(4), т₂ 657: Kenen P., The theory of optimum currency areas: an eclectic view, «International Economic Integration», 1998, т₂ 59-77: Ingram J.C., State and regional payments mechanisms, «Quarterly Journal of Economics», 1959, 73(4), т₂ 619: Delors J., Regional implications of economic and monetary integration, Report on EMU, 1989:
8. Frankel J.A., Rose A.K., The endogeneity of the optimum currency area criteria, «The Economic Journal», 1998, 108(449), т₂ 1009:
9. World Bank, World development indicators, 2016, data.worldbank.org:
10. OECD, Level of GDP per capita and productivity, 2016, stats.oecd.org:
11. European Commission, AMECO, Nominal compensation per employee: total economy, 2016, ec.europa.eu/economy_finance/ameco:
12. UNECE, Statistical database, 2016, unece.org:
13. Oil & Gas 360, Will Russia survive the oil & gas downturn?, 15.X, 2015: